

SECTION III. THEORETICAL ISSUES OF SYNTAX

Margaryta Goltvenytska

УДК 81'367.335:82

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ: СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ І
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

In this article the author has analyzed complex sentences with compliance subordinate clause according to the peculiarities of their structural-grammatical organization and functional-semantic features implemented in fiction. The researcher concludes that the texts of the modern Ukrainian prose actively uses complex sentences with subordinate compliance as independent syntactic units of elementary organization and as part of multi-component structures. Among the analyzed structures mono-subject and multi-subject formations, where semantic-syntactic relations are unfold in a time dimension or beyond the temporal localization are observed. The author certifies diverse organization of the mentioned sentences regarding to the semantic content of their constituents.

Keywords: complex sentences with subordinate compliance, sentence of elementary structure, compound (polypredicative) constructions, structural-grammatical organization, semantic-syntactic content.

Складнопідрядні речення, у яких між головною і підрядною частиною склалися семантико-синтаксичні відношення відповідності належать до найменш досліджених у сучасній українській і російській лінгвістичній науці. До цього часу мовознавці не дійшли спільної думки щодо називання цих конструкцій. І синтаксичні утворення типу *Чим менше глядачів, тим менше хвилювання* (В. Даниленко) потрактовують то як складнопідрядні речення міри і ступеня [Кулик 1965: 222; Дудик 2010: 271] чи речення співвідносної міри і ступеня [Каранська 1978: 124], або складнопідрядні речення з підрядними міри / ступеня зіставлювані [Шульжук 2010: 285], то як складнопідрядні речення із відношенням зіставлення між головною і підрядною частиною [Чередниченко 1959: 121; Валгіна 1971: 53; Слинько 1994: 591; Шелякін 2000: 327], то як складнопідрядні речення з підрядним відповідності [СРЯ 1989: 755; Вихованець 1993: 329; Христіанінова 2012: 222]. З огляду на різночитання у називанні цих синтаксичних утворень, уважаємо за доцільне у своїй розвідці розглядати їх як складнопідрядні речення з підрядним відповідності, що на нашу думку видається найбільш конкретним. Зважаючи на те, що складнопідрядні речення з підрядним компонентом відповідності не піддавалися детальному аналізу в українській синтаксичній науці, вбачаємо такий розгляд актуальним і виправданим на сучасному етапі розвитку граматики української мови.

Мета нашої статті – з'ясувати особливості функціонування складнопідрядних речень із підрядним відповідності в текстах української художньої прози початку ХХІ століття. Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі **завдання**: визначити структурно-граматичні ознаки складнопідрядних речень з підрядним відповідності, схарактеризувати їхні семантичні різновиди, а також можливості їхньої реалізації у прозових текстах.

Для проведення аналізу були дібрані приклади із творів, які різняться за своїми жанрово-стильовими ознаками, зокрема: романів В. Даниленка «Капелюх Сікорського», «Газелі бідного Ремзі» та «Кохання в стилі бароко», Люка Дашвар «Село не люди», Любка Дереша «Голова Якова», О. Думанської «Хроніка пригод Геня Муркоцького», Дери Корній «Тому, що ти є», І. Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю», Н. Сняданко «Чебрець в молоці», повістей В. Слапчука «Кенгуру завбільшки з цвіркуна» та Ірен

Роздобудько «Пригоди на невідомому острові», оповідань В. Даниленка, об'єднаних у збірку «Сон із дзьоба стрижа». На нашу думку, це сприятиме одержанню більш об'єктивних даних.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що у своїх творах сучасні майстри прозової оповіді активно використовують складнопідрядні речення з підрядним відповідності з різною стилістичною метою і відповідно до комунікативного завдання автора: приклади таких структур спостерігаються у психологічних характеристиках героїв твору, в описі подій і авторських роздумах, у внутрішніх монологів головних героїв і діалогічному мовленні персонажів.

Як результат спостереження було виявлено, що у проаналізованих творах уживаються різні за своєю структурною організацією зразки складнопідрядних речень із підрядним відповідності. Так, письменники активно використовують розглядувані речення елементарної будови: *Чим далі народилися батьки, тим більше шансів мати здорове потомство!* [Думанська 2009: 177]; *Чим кращий літак, тим гірша назва, – сказав їй* [Даниленко 2010: 132].

Однак такі синтаксичні конструкції різняться і внутрішньою організацією, і рівнем зв'язаності з контекстом.

За ознаками внутрішньої організації з-поміж розглядуваних синтаксичних утворень виділяються такі моделі:

– діє один суб'єкт в одному часовому вимірі: – *Чим швидше я її розгадаю, тим швидше позбудуся свого минулого, – сказала вона* [Даниленко 2011: 31]; *[Це невеликовна хвороба] І чим довше триває, тим стає цікавішою для досліджень* [Роздобудько 2001: 60];

– діють два суб'єкти в одному часовому зрізі: *Що норавливішою робилася Оксана, то більше шаленів і ставав настирливішим юнак* [Корній 2012: 34]; *Чим більше ви будете в гармонії з собою, тим більше буде гармонії у світі* [Даниленко 2011: 47];

– діють два суб'єкти в невизначеній часовій локалізації: *Чим менше логіки в голові українського державного діяча, тим успішніша його кар'єра* [Даниленко 2008: 290].

За рівнем зв'язаності з контекстом переважно спостерігаються контекстно зв'язані структури, розуміння змісту яких неможливе без знання змісту попереднього речення: *[Він обійшов запуснену садибу з усіх боків і уважно обдивився.] І чим довше обдивлявся, тим більше ставав заклопотаним* [Даниленко 2011: 34] або змісту і попереднього, і наступного речень: *[Тема розмови вичерпалася. Зосталася тема для роздумів.] Чим більше думав, тим гірше йому ставало. [До вечора на І лиця не лишилося, а коли проглядалося лице, то на ньому не знаходилося І]* [Слапчук 2007: 272]. Подеколи вживаються речення, зміст яких може бути зрозумілий поза контекстом твору – контекстно вільні конструкції: *Чим примітивніший чоловік, тим більше він хоче одружитися з кінозіркою чи фотомоделлю* [Даниленко 2010: 5]. Проте таких утворень значно менше, ніж контекстно зв'язаних.

Окрім речень двокомпонентної будови, в опрацьованих художніх творах часто вживаються конструкції поліпредикативної структури, у яких складнопідрядне речення з підрядним відповідності є невід'ємним смисловим складником. Утворення з підрядним відповідності можуть займати різні позиції у складі багатоконпонентного речення. Це засвідчують такі приклади:

– на початку синтаксичного утворення неелементарної будови – підрядне відповідності є основою для розвитку інших смислових відношень: *Але чим довше вона в них жила, тим довші ставали в неї крильця, які вже не вміщалися на спині і стирчали, наче крила реактивного літака* [Даниленко 2006: 21];

– наприкінці багатоконпонентної конструкції еквівалент складнопідрядного речення з підрядним відповідності виконує функцію висновку: – *І щоб ця машина з'явилась у «Пан Америкен» не пізніше, як через два роки, бо чим раніше ви її зробите, тим більше ми нею заробимо* [Даниленко 2010: 193];

– усередині поліпредикативного утворення, коли речення із семантикою відповідності виконує дві описані функції: *Легко було визначити якраз через те саме незадоволення: чим*

більше вони його демонструють, тим зрозуміліше, що побачене подобається [Роздобудько 2011: 205].

– головний і залежний компоненти складнопідрядного речення з підрядним відповідності займають початкову і кінцеву позиції, а інші складники багатокомпонентної структури розміщуються між ними: *І що довше вона плакала, тримаючись за груди, які нестерпно боліли, то більше розуміла Оксана всю дикість ситуації* [Корній 2012: 164].

Цей ряд доповнюють приклади, де спостерігається вживання двох аналізованих одиниць в одному поліпредикативному реченні, як-от: *Але їй чим далі, тим менше хотілося користатися з цієї їхньої послужливості й чим далі, тим більше було шкода втрачати добрих друзів і відчувати, що саме через неї розпадеться їхня дружба, якщо вона надасть перевагу комусь одному* [Сняданко 2013: 133].

Спостереження за семантико-смісловим наповненням головної й підрядної частини аналізованих складнопідрядних речень показав, що у різних комунікативних ситуаціях автори вживають такі різновиди, де найчастіше складаються такі смислові відношення:

– в обох складниках мовиться про явища об'єктивної дійсності: *Чим швидше човен наближався до берега, тим несподіваніший краєвид поставав перед їхніми очима* [Роздобудько 2010: 27]; *Чим більше людей, тим більша ймовірність рідкісне відшукати* [Дашвар 2012: 110];

– явище об'єктивної дійсності впливає на фізичний стан певної особи: *Чим до копи ближче, тим тихіше йшла* [Дашвар 2012: 111];

– явище об'єктивної дійсності спричиняє виникнення певного психоемоційного стану особи: *Чим більше Майя гралася, тим більше Анатолій укріплювався в думці, що карма його тяжка* [Дереш 2012: 98];

– певна фізична дія особи викликає відповідний психоемоційний стан: *Чим більше тив наш учитель, тим більше хмурнів* [Даниленко 2006: 260]; *Але чим довше ми займалися підготовкою дегустаційного дійства, тим більша тривога охоплювала душу* [Даниленко 2006: 362];

– унаслідок якихось психоемоційних порухів особи певним чином складаються обставини об'єктивної дійсності: *Чим більше взаємної толерантності й терплячості вони виявляли, тим гірше все ставало* [Сняданко 2013: 62].

Розглянуте дає підстави зробити висновок про те, що у текстах сучасної української художньої прози активно вживаються складнопідрядні речення з підрядними відповідності як самостійні синтаксичні одиниці елементарної будови, так і у складі багатокомпонентних конструкцій. З-поміж проаналізованих конструкцій спостерігаються односуб'єктні й різносуб'єктні утворення, семантико-синтаксичні відношення у яких розгортаються в одному часовому вимірі або поза часовою локалізацією. Також засвідчується різноманітна організація розглядуваних речень за ознакою смислового наповнення їхніх складників. Це підтверджує думку про те, що розглядуваний різновид речень активно функціонує в художній прозі сучасних авторів і виявляється як багатогранна структурно-граматична й функціонально-семантична одиниця мови.

Продовження розпочатого дослідження бачиться у визначенні стилістичної й комунікативно-прагматичної функцій складнопідрядних речень із підрядним відповідності в сучасній українській художній прозі.

References

Валгина 1971: Валгина, Н.С. Сложноподчиненное предложение в современном русском языке: [Текст] / Н. С. Валгина. – М. : Московский полиграфический институт, 1971. – 83 с.

Вихованець 1993: Вихованець, І.Р. Граматика української мови. Синтаксис [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Дудик 2010: Дудик, П.С., Прокопчук, Л.В. Синтаксис української мови [Текст] / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 384 с.

- Каранська 1978: Каранська, М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови [Текст] / М. У. Каранська. – К. : Вища школа, 1978. – 320 с.
- Кулик 1965: Кулик, Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис [Текст] / Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – 282 с.
- Слинько 1994: Слинько, І.І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [Текст] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
- СРЯ 1989: Современный русский язык: [Текст] / [В. А. Белошапкова, В. Н. Белоусов, Е. А. Брызгунова и др.] ; под. ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высшая школа, 1989. – 800 с.
- Христіанінова 2010: Христіанінова, Р.О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові [Текст] / Р. О. Христіанінова. – К. : Видавничий дім Бурого, 2012. – 368 с.
- Чередниченко 1959: Чередниченко, І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові [Текст] / І. Г. Чередниченко. – Чернівці, ЧДУ, 1959. – 134 с.
- Шелякін 2000: Шелякин, М.А. Справочник по русской грамматике [Текст] / М. А. Шелякин. – М. : Русский язык, 2000. – 355 с.
- Шульжук 2010: Шульжук, К.Ф. Синтаксис української мови [Текст] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 408 с.

Sources and Abbreviations

- Даниленко 2006: Даниленко, В. Сон із дзьоба стрижа [Текст] / В. Даниленко. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2006. – 384 с.
- Даниленко 2008: Даниленко, В. Газелі бідного Ремзі [Текст] / В. Даниленко. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2008. – 488 с.
- Даниленко 2010: Даниленко, В. Капелюх Сікорського [Текст] / В. Даниленко. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2010. – 290 с.
- Даниленко 2011: Даниленко, В. Кохання в стилі бароко [Текст] / В. Даниленко // Кохання в стилі бароко й інші любовні історії. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 7-188.
- Дашвар 2012: Дашвар, Люко. Село не люди [Текст] / Люко Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 270 с.
- Дереш 2012: Дереш, Любо. Голова Якова [Текст] / Любо Дереш. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 240 с.
- Думанська 2009: Думанська, О. Хроніка пригод Геня Муркоцького [Текст] / О. Думанська. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2009. – 224 с.
- Корній 2012: Корній, Дара. Тому, що ти є [Текст] / Дара Корній. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 238 с.
- Роздобудько 2010: Роздобудько, Ірен. Пригоди на невідомому острові [Текст] / Ірен Роздобудько. – Вінниця : Видавництво «Теза», 2010. – 158 с.
- Роздобудько 2011: Роздобудько, Ірен. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю [Текст] / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-друк, 2011. – 240 с.
- Слапчук 2007: Слапчук, В. Кенгуру завбільшки з цвіркуна [Текст] / В. Слапчук // Клітка для неба. – К. : Фоліо, 2007. – С. 215-275.
- Сняданко 2013: Сняданко, Н. Чебрець в молоці [Текст] / Н. Сняданко. – Х. : Фоліо, 2013. – 218 с.

У пропонованій статті автор робить спробу проаналізувати складнопідрядні речення з підрядним відповідності з урахуванням особливостей їхніх структурно-граматичної організації й ознак функціонально-семантичної реалізації у художньому тексті. Дослідник доходить висновку, що у текстах сучасної української художньої прози активно вживаються складнопідрядні речення з підрядними відповідності як самостійні синтаксичні одиниці елементарної будови, так і у складі багатокомпонентних конструкцій. З-поміж проаналізованих конструкцій спостерігаються односуб'єктні й різносуб'єктні утворення,

семантико-синтаксичні відношення у яких розгортаються в одному часовому вимірі або поза часовою локалізацією. Також засвідчується різнорідна організація розглядуваних речень за ознакою смислового наповнення їхніх складників.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним відповідності, речення елементарної будови, багатокомпонентні (поліпредикативні) конструкції, структурно-граматична організація, семантико-синтаксичне наповнення.

Available 24 September 2013.

Olga Krynytska

УДК 811.161.2'371: 81'42

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ
НА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ МОВИ
(на матеріалі української модерної драми початку ХХ століття)**

Realization of the communicative strategies at syntactical linguistic level is investigated. Linguistic means of the communicative intention expression are found out in the area of structural and communicative syntax. Pragmatic potential of the syntactical linguistic units is disclosed.

Keywords: communicative strategy, communicative tactic, communicative motion, intention, illocution, interpretation, sentence, utterance, theme, rheme.

Глобальний намір мовця, що визначає його стратегію спілкування, пов'язаний насамперед із когнітивними процесами, досягненням немовних цілей засобами постановки і розв'язання другорядних (тактичних, проміжних) завдань. Останні зумовлюють мовну регуляцію діяльності комунікантів, є «свого роду межами, кордонами, які визначають вербальний вибір, тип мовленнєвої поведінки» [Иссерс 2003: 59].

Прагматичні одиниці спілкування – комунікативні стратегії (КС), комунікативні тактики (КТ) і комунікативні ходи (КХ), на нашу думку, здатні реалізуватися мовними засобами усіх лінгвістичних рівнів, причому «функції одиниць одного рівня мови завжди виявляються на більш високому рівні» [Бондарко 1973: 29]. Так, лінгвальні одиниці мовної системи – фонеми, морфеми, лексеми – беруть участь у формуванні мовлення тільки через синтаксис. Синтаксис – це ступінь граматичної будови мови, на якому формується зв'язне мовлення. Відповідно, синтаксис як наука вивчає засоби і способи побудови зв'язного мовлення і насамперед його комунікативних одиниць – висловлень [Золотова 1998: 36-37]. Висловлення у мовленні співвідноситься із реченням як одиницею синтаксичного рівня мовної системи і відрізняється від нього актуалізованістю комунікативної функції. На думку А. Загнітка, висловлення – це актуалізоване речення, тобто релятивізоване щодо мовця і слухача, комунікативного акту, мовленнєвого і немовленнєвого контексту нееліптичне утворення, взяте безвідносно до мовленнєвого і контекстного оточення та ситуативно-прагматичних завдань [Загнітко 2001: 311-312].

Реалізуючись у мовленні як комунікативна одиниця, речення, на думку Н. Гуйванюк, оформлюється відповідно до певного комунікативного задуму, тобто його граматична структура підпорядкована меті повідомлення, а пристосування граматичної структури речення до комунікативних потреб мовця у певній ситуації мовлення є його актуальним членуванням [Гуйванюк 2007: 222]. Як зазначає А. Загнітко, необхідною й обов'язковою ознакою кожного речення є його комунікативно-інтенційний зміст, спрямований на вирішення певного мовного завдання у спілкуванні [Загнітко 2001: 123].

Досліджуючи різні аспекти реалізації комунікативної функції засобами синтаксичного мовного рівня, прагматичну основу синтаксису доводить зараз багато вчених. Так, об'єктами наукового розгляду є синтаксичні закономірності окремих типів дискурсу [Загнітко 2001], комунікативно-інтенційний зміст парцельованих речень [Шабат-Савка 2008], риторичні запитання як форма агресивної мовленнєвої поведінки [Шатуновський 2004], спонукальні